

Nils Vollertsen

Danmark, Island, Nordslesvig. Nationale bevægelser og dansk politik 1848—1920

I 1918 blev Island selvstændigt, og i 1920 Nordslesvig genforenet med Danmark. Det løste det islandske og slesvigske spørgsmål en gang for alle. Det, islændingene havde villet siden 1848, et selvstændigt Island, af Danmark anerkendt som suverænt, skete i 1918; og det, nordslesvigerne havde villet siden 1848, en genforening med Danmark, skete i 1920. Den danske regering opnåede i 1918 og 20 også det, den havde villet siden 1848, formelt at bevare det danske riges enhed. I 1918 gik Island således i personalunion med Danmark; og i 1920 knyttede Danmark godt nok ikke hele Slesvig, men så dog den nordlige del, Nordslesvig, til sig.

Skred i det islandske og nordslesvigske spørgsmål 1918 hhv. 1918—20

Det, der satte skred i sagen om Island, var, at Tyskland tabte krigen i 1918, og at de allierede sejrherre understregede, at den var ført som et forsvar for nationernes nationale selvbestemmelsesret. Det danske, nationale håb om at genvinde Nordslesvig ad den nationale selvbestemmelsesrets vej (retten til, via en fokeafstemning selv politisk at bestemme, hvilket land man vil høre til, jvf. Nordslesvig til Danmark), måtte derfor modsvares af en dansk anerkendelse af Islands nationale selvbestemmelsesret (at ethvert folk har ret til at få sin egen stat, og bestemme i sit eget samfund, jvf. Island frit).

Det var både den danske regering og regeringspressen klar over. De vidste, at Island netop nu, hvor det nordslesvigske spørgsmål var aktuelt, måtte blive selvstændigt. I. C. Christensen, Venstres formand, sagde således allerede i juli og august 1918, kort efter, at den tyske fremgang på vestfronten stoppede, at Islands nye stilling som suveræn stat i 1918 viste "dansk respekt for nationalitetens ret, og betydningen heraf", underforstået, for det nordslesvigske spørgsmål, "skal ingen underkende", og: "Gid de store folk", dvs. Tyskland, "måtte lære at respektere nationalitetens ret, som vi gør det". Tyskland og Nordslesvig var ikke nævnt med et ord, men meningen var klar nok.

Den radikale partiavis Politiken mente, at det netop nu af hensyn til Nordslesvig var betydningsfuldt, at Danmark viste så stor en forståelse for det krav om national selvbestemmelse, som lå i tiden. Politiken antydede dog kun en is-

landsk-nordslesvigsk sammenhæng, vel af hensyn til Danmarks neutralitetspolitik over for Tyskland, der ikke havde tabt krigen endnu.

Den anden regeringsavis, den socialdemokratiske Social-Demokraten, slog fast, at "hvilken dansk, som ønsker de danske sønderjyders (sm. som nordslesvigeres, nv) nationale selvbestemmelsesret anerkendt, kan modsætte sig den islandske nations fulde selvstyre". Det, at Danmark og Island stadig var knyttet til hinanden, også nu, hvor Danmark havde anerkendt Island som suverænt, var forbilledligt for freden i verden.

I september 1918, da alle så, hvor det bar hen med Tyskland, var I. C. Christensen ikke længere så forsigtigt-præcis i sine ord som i juli og august, men kædede direkte Island og Nordslesvig sammen. Han beklagede således, at Danmark ikke i tide fik delt Slesvig i en dansk og tysk del. Dette skulle Danmark lære af, og nu bruge tiden til at give islændingene deres ret. Hvis ikke Danmark anerkendte islændingenes nationale selvbestemmelsesret, ville den danske regering få svært ved at komme igennem med sit krav over for de allierede om at få anerkendt nordslesvigerens nationale selvbestemmelsesret. I. C. Christensen var den danske politiker, der mest konsekvent brugte Nordslesvig-argumentet i den danske politiske debat om Island op til det tyske sammenbrud i oktober 1918. Han så tidligt skarpt sammenhængen mellem Island og Nordslesvig for Danmark.

Da den dansk-islandske forbundslov, som var Islands papir på, at Island af Danmark anerkendtes som en suveræn stat i statsforbindelse med Danmark, så den 13.—28.11.1918 (efter det tyske sammenbrud) blev behandlet i den danske rigsdag, kædede de fleste af partiernes politiske ordførere Island og Nordslesvig sammen i spørgsmålet om national selvbestemmelsesret.

Den radikale statsminister Carl Th. Zahle syntes, det stred mod Danmarks, en lille nations, interesser, at underkue en anden, Island, der var endnu mindre. Zahle: "Vi har hidtil kun prøvet, hvordan det gik, når man lod Island sejle sin egen sø, og så alligevel ville regere fra dansk side i dette forhold. Vi har endnu ikke prøvet, hvordan det går, når Island står som en særlig stat og islændingene som et særligt folk ved siden af Danmark og det danske folk." Regeringen ville have en endelig ordening på det islandske spørgsmål, uden at det danske riges enhed gik tabt. Det var sket med den ændrede islandske tilknytning til Danmark i form af en personalunion. Han brugte så godt som ikke løsningen af Nordslesvig-spørgsmålet som grund til at få løst spørgsmålet om Island. Den danske regering holdt sig altså til sin Islands-politik og til sin neutrale politik over for Tyskland i Nordslesvig-sagen, fra før Tysklands sammenbrud. Den danske regering kædede således officielt ikke Island og Nordslesvig politisk sammen.

Det derimod gjorde regeringens støtteparti, det danske socialdemokrati, der i loven om Islands stilling til Danmark så et smukt eksempel på, at et nationalt islandsk selvstyre kunne forenes med en mere omfattende forbindelse mellem de to suveræne stater Danmark og Island. Loven, der var udtryk for et stykke praktisk politisk national selvbestemmelsesret, gav samtidig en nyttig basis for

løsningen af det nordslesvigske spørgsmål på den nationale selvbestemmelsesrets grund.

Venstre, og her igen I. C. Christensen, førte kraftigt frem, at islændingene konsekvent havde fastholdt, at de var et selvstændigt folk med eget islandsk sprog og kultur. Det var derfor Danmarks pligt at give Island den nationale selvbestemmelsesret, som Danmark krævede for Nordslesvig. Desuden gav det fremover Danmark et bedre forhold til Island.

Disse tre partier — Radikale, Socialdemokratiet og Venstre — udgjorde det flertal, der i 1918 stemte for loven om Island.¹

Det, der satte skred i sagen om Nordslesvig, var, at Tyskland tabte krigen, og de allierede understregede, den var ført som forsvar for den nationale selvbestemmelsesret. Den tyske regering var desuden selv interesseret i at få løst det nordslesvigske spørgsmål på basis af (USA's præsident) Woodrow Wilson-programmets grundsætninger om folkenes nationale selvbestemmelsesret. Det svar gav den tyske udenrigsminister de danske nordslesvigeres rigsdagsmand i Berlin, H. P. Hanssen, dagen efter, at han den 23.10.1918 havde bragt sagen frem i den tyske rigsdag.

Den danske rigsdag var den 23.10. i en fælleserklæring enig om:

... at fortsætte den til alle sider ligelige neutralitetspolitik, som hele det danske folk har givet sin tilslutning, at ingen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønske, følelse og interesse, og, under den forestående gennemførelse af det fra begge de krigsførende parters side godkendte nationalitetsprincip: folkenes selvbestemmelsesret, at ønske løsningen tilvejebragt på en sådan måde, at der ikke voldes skade til nogen af siderne, hvorved også genforeningens fremtidige sikkerhed betrygges.

Danmark ville have et godt forhold til Tyskland, også efter, at Tyskland havde tabt krigen, og at kun den danske del af Slesvig kom til Danmark via en folkeafstemning og genforening, da kun det sikrede den fremtidige dansk-tyske grænse. Den danske regering mente, at selvom Tyskland pga. den tabte krig for øjeblikket var svagt, ville landet altid være Danmark en mægtig nabo. En grænse, der gik længere mod syd end sindelagsgrænsen syd om Tønder og nord om Flensborg, ville for Danmark pga. et forventet stort tysk mindretal føre til evig uro om grænsen mod Tyskland. En sindelagsgrænse mellem dansk og tysk i Slesvig var desuden i overensstemmelse med princippet om retten til national selvbestemmelse, som præsident Wilson havde sagt, freden skulle sluttes på. Den danske regering holdt sig altså officielt ikke kun i Island-, men også i Nordslesvig-spørgsmålet, til sin neutrale politik over for Tyskland, og til selvbestemmelsesretten. Det stod dog klart, at Danmark ville tage imod Nordslesvig, som var den del af Slesvig, hvis befolkning foretrak Danmark frem for Tyskland. Da Danmark imidlertid ikke havde deltaget i krigen, måtte afstemningskravet stilles af nordslesvigerne selv. Det var det, H. P. Hanssen gjorde i den tyske rigsdag den 23.10.1918, et krav, den danske regering gik til de allierede med.

H. P. Hanssen var enig med regeringen om en afstemning under et i Nordslesvig, og afviste en sydligere grænse for Nordslesvig. Det danske ned til denne H. V. Clausen-linje var den maksimale grænse for, hvad Danmark magtede at genvinde nationalt fra Tyskland. Det var den del af Slesvig, der stadig var så dansk, at den i sin helhed ville give dansk flertal ved en folkeafstemning. Den var lig det Nordslesvig, der ved det tyske rigsdagsvalg i 1912, det sidste før krigen, havde givet dansk flertal; og det var her, grænsen for det danske, nordslesvigske politiske og kulturelle arbejde lå. Det var denne 1. zones afstemningsgrænse, nordslesvigernes parti, Den Nordslesvigske Vælgerforening, vedtog på sit tilsynsrådsmøde den 17.11.1918 i Åbenrå, og som H. P. Hanssen i en tale oplyste det efterfølgende folkemøde, hvori deltog 3 000, om.

Denne 1. zone, vidste H. P. Hanssen og den danske regering, ville give et sikkert dansk flertal. Det gjorde den da også ved folkeafstemningen i 1920, da 75 431 (75%) stemte for Danmark, og 25 319 (25%) for Tyskland. I den mellemslesvigske 2. zone derimod stemte 51 724 (80%) tysk, og 12 800 (20%) dansk. Slesvig var nu delt efter selvbestemmelsesrettens princip i en nordlig, dansk del, Nordslesvig, og en sydlig, tysk del, Sydslesvig.²

Den danske Islands- og Nordslesvig-politik 1848—1918

Endnu i 1918 var den danske Islands-politik bestemt af et ønske om at bevare rigsforbindelsen og dermed det danske riges enhed, ved at give tilstrækkeligt mange indrømmelser til Island. Fra dansk side ville man have en statsretlig forbindelse, hvor Danmark og Island var bundet sammen af fælles konge og statsborgerskab, udenrigspolitik, forsvar, mønt og højesteret. Dette fremførte den danske politiske delegation i juli 1918 under de dansk-islandske forhandlinger om forbundsloven.

Den danske regering vidste, at for at kunne få Nordslesvig tilbage til Danmark, måtte Danmark anerkende Island som suveræn stat. Danmark ville, så længe Tyskland ikke havde tabt krigen, dog ikke for stærkt understrege en dansk anerkendelse af islandsk selvbestemmelsesret, for ikke at støde mod sin neutralitet i forholdet til Tyskland, der ikke var interesseret i, at Danmark derved indirekte gjorde krav på Nordslesvig.

Desuden ville Danmark for alt i verden undgå, at et brud med Island førte til, at Island kom under engelsk indflydelse, hvilket, frygtede den danske regering, måske ville føre til, at Tyskland lavede modforholdsregler over for Danmark. Regeringen ville undgå, at Island løsrev sig fra Danmark, fordi den engelske regering som følge af 1. Verdenskrig forbød islandsk eksport til det øvrige Norden. Dette isolerede Danmark fra Island, og forskød den dansk-islandske handel til fordel for England og USA. Det førte til et økonomisk opsving for Island; og da den islandske regering også overtog den islandske udenrigspolitik, blev Island ret beset (men ikke formelt) politisk og økonomisk uafhængigt af Danmark, hvilket gav den i forvejen stærke islandske bevægelse, der ville en

løsrivelse fra Danmark, yderligere næring. Derfor var Danmark rede til at give Island så mange indrømmelser, at Island ikke voldte Danmark udenrigspolitiske problemer. Disse indrømmelser måtte af hensyn til den danske neutralitet dog hverken gå England eller Tyskland for nær i deres interesser. Som led heri gav Danmark i 1918 (efter først i 1917, da Island fremsatte kravet, at have afvist det) Island ret til eget handelsflag, dvs. ret til at drive islandsk handel under islandsk, og ikke dansk, flag.³

I 1913, da Island krævede en egen, islandsk forfatning og et eget, islandsk flag, var den danske regering igen indstillet på at vise så meget imødekommenhed som muligt over for Island, for at bevare Danmarks forbindelse med Island. Den danske regering førte således (efter idé af den islandske minister) flagsagen udenom dansk lov ved at udstede en kongelig resolution om flaget. Den indså, at det islandske flagkrav var en yderst delikat sag, som der lå mange islandske nationale følelser i, fordi et islandsk flag var et vigtigt skridt hen mod national selvstændighed. Den sagde også ja til at give Island en ny, friere grundlov (som bl.a. gav kvinderne stemmeret, og som krævede, at alle altingsmedlemmer skulle være folkevalgte), fordi regeringen i Danmark selv arbejdede på en friere, dansk grundlov (som bl.a. sikrede kvinder og tyende valgret). Den fik man i 1915. Det ville, syntes den danske regering, være uholdbart at nægte Island en friere, islandsk forfatning, som endda var vedtaget af Altinget to gange, når man i Danmark selv søgte at få en friere, dansk forfatning. Islands statsretlige stilling i forhold til Danmark enedes den danske regering og det islandske Alting derimod om, at være uenige om. I. C. Christensen, der tidligt forstod dybden i den islandske nationalfølelse, vidste dog, at den dansk-islandske strid ikke var slut med dette kompromis.

I 1908 strakte den danske regering sig til det yderste i sine islandske indrømmelser, da den imødekom de islandske krav efter det danske tronskifte i 1906, at Island var et frit og selvstændigt, uafhængigt land, knyttet til Danmark ved fælles konge, udenrigspolitik, forsvar, fiskeri, statsborgerskab, mønt og handelsflag. Den danske regering gik således med til, at Island sammen med Danmark indgik i statsforbindelsen det danske rige. Island var altså ikke længere, som det havde været siden 1871-loven om Islands stilling i det danske rige, en uadskillelig del af Danmark.

Den danske regering strakte sig så vidt i 1908, fordi dens Islands-politik sigtede nationalt og udenrigspolitisk, jvf. hvis Danmark opfyldte islændingenens nationale krav, var der større sandsynlighed for, at Tyskland ville anerkende nordslesvigernes ønske om en genforening med Danmark. Desuden ville regeringen bevare det danske riges enhed. Alle danske partier stod bag 1908-forslaget, som de islandske vælgere dog nedstemte ved altingsvalget i 1908.⁴

I 1903 fik Island selvstyre, da den demokratisk og parlamentarisk valgte regering efter systemskiftet i 1901 i Danmark (da Estrups Højre-diktatur siden 1885 afløstes af Venstre og folketingsparlamentarismen) ikke kunne sige nej til at indføre parlamentarisme på Island. Derved fik Island sit selvstyrekrav fra 1848 realiseret, og Danmark bevarede Island som del af det danske rige.⁵

Som et hele bevares skulle riget også i 1871, da loven om Islands stilling i det danske monarki fastslog, at Island var en uadskillelig del af det danske rige med særlige landsrettigheder, hvilket betød, at den danske rigsdag kunne lovgive for Island; og i 1848 ville den danske regering placere Island som en del af det danske rige inden for det danske, parlamentariske system, for på den måde at bevare monarkiet, den danske helstat, som et hele.

Så længe striden om Slesvig stod på, og Slesvigs stilling inden for det danske rige ikke var afgjort, undgik den danske regering at beslutte noget om Islands stilling, som kunne forhindre en løsning af det slesvigske spørgsmål. Regeringen undgik bevidst at tage stilling til Islands stilling i riget, idet den derved også holdt Slesvig-spørgsmålet åbent. Fik Island politisk selvstændighed, kunne Danmark risikere, at det imellem dansk og tysk nationalt delte Slesvig også ville have det; og netop Slesvig ville Danmark knytte til sig, fordi Slesvig for danske politikere var en dansk landsdel, som ikke skulle have større særstilling end politisk nødvendigt.

Det var tanken at give Island et ret udstrakt selvstyre, men på en sådan måde, at regeringen i København (som sagde nej til at give Altinget andet end rådgivende status) og myndighederne til enhver tid kunne gribe ind. Et dansk-islandsk fælles råd var på tale, men man vidste fra dansk politisk hold ikke, hvordan man skulle gribe sagen an. I den danske regering talte man således om, at Lauenborg, Holsten med Sydslesvig, Danmark med Nordslesvig, og Island hver skulle have rådighed over deres egne sager, mens fællessagerne skulle behandles af et fælles råd, valgt af alle kongens lande. Forslaget faldt dog, da det forudsatte en deling af Slesvig; og dele Slesvig ville Danmark ikke.

Danmarks problem var at finde en dansk, konstitutionel styreform (styre, hvor kongen har begrænset indflydelse) på islandsk nationalt grundlag, som forenelig med islandsk selvstændighedskrav og bevarelsen af det danske monarki. Den danske regering ville derfor på ingen måde give Island politisk selvstændighed, dvs. suverænitet, men derimod godt stor faktisk selvstændighed, dvs. et omfattende selvstyre. Den islandsk bevægelses mål var at undergrave den danske højhedsret over Island. Det vidste den danske regering, ville blive følgen, hvis Altinget fik beslutningsret i islandsk indre anliggender, som svarede til den danske rigsdags ret.

For Danmark gjaldt det om at holde sammen på en uensartet dansk helstat, der efter enevældens fald i 1848 ikke længere holdtes sammen af en troskab til kongen. Det var et spørgsmål om det danske riges enhed, hvor Island og Slesvig for den danske regering og danske politikere var lige uadskillelige. Det lå i kongeloven, og det ændrede 1848 ikke noget ved. Den danske regering og danske politikere var lige uadskillelige. Det lå i kongeloven, og det ændrede 1848 ikke noget ved. Den danske regering opfattede sig således som retmæssig forvalter af de adkomster, den danske krone havde erhvervet gennem tiden; og Island og Slesvig var to af dem. Det var gældende statsret, at Island var underlagt Danmark, og de islandsk krav i strid hermed. Dertil kom, at tabet af Norge i 1814 var for tæt på for regering og politikere i Danmark; så det, der var

tilbage af det danske kongedømme, skulle for enhver pris holdes samlet. De accepterede derfor den uensartede danske helstat, fordi den betød, at det danske monarki kunne blive ved med at bestå.

Island var retmæssigt en uadskillelig del af det danske rige; og kun inden for den ramme ville Danmark tilbyde Island selvstyre. Det gjaldt i 1848, og det gjaldt i 1918. Det var derfor i hele perioden 1848—1918 den danske Islands-politikens mål at bevare det danske riges enhed, om det så skulle ske ved at give nok så mange indrømmelser. Hverken i 1848 eller i 1918 ville den danske regering således give Island politisk, men godt stor faktisk selvstændighed. Det betød, at Danmark indtil 1918 sagde nej til islandsk suverænitet, men ja til vidt islandsk selvstyre.⁶

Island udnyttede den danske enevældes fald i 1848, til at kræve Island politisk selvstændigt, med egen islandsk nationalforsamling, så Island og Danmark blev to ligestillede nationer med fælles konge. Island krævede således fuld politisk suverænitet, og kun konge fælles med Danmark. Dette krævede Altinget igen i 1851, da det diskuterede den danske regerings forfatningsudkast. Jon Sigurdsson, islændingenes politiske leder til sin død i 1879, hævdede således, at Island altid kun havde været i personalunion med Danmark, og altså, at Islands forbindelse til Danmark kun var knyttet til den danske konge. Island var helt tilbage til 1262 trådt i forbindelse med Norge som frit forbundsland, med egen lov, domsmagt og administration, var altså en del af Norge; og det havde den dansk-norske enevælde på Island i princippet ikke ændret noget ved, uanset at enevælden tilsidesatte de islandsk landsrettigheder. Derfor var 1262-aftalen det ulovligt tilsidesatte grundlag for den islandsk nations eksistens. Det var en doktrin, den islandsk selvstændighedsbevægelse overtog som sin, og som gav Islands kamp for selvstændighed stor moralsk styrke, fordi den var et godt grundlag at kræve islandsk selvstændighed i alt på.

Med sit krav om politisk selvstændighed og fælles konge med Danmark (som var det samme krav, den slesvig-holstenske bevægelse stillede til Danmark) spillede Island på Danmarks slesvigske trauma, hvorved den islandsk bevægelse styrede udenom den danske 1849-grundlov. I 1848, da den danske rigsdag diskuterede Slesvig-spørgsmålet, udelod de islandsk rigsdagsmedlemmer således i debatten at sidestille islandsk og slesvigske forfatningsspørgsmål. Den islandsk bevægelse brugte altså usikkerheden om det slesvigske spørgsmål til, at holde Island på afstand af den danske helstat.

Den danske regering holdt derfor helt til 1868—69 Island-spørgsmålet uden for den danske politiske debat. Hertil bidrog også de svære politiske forhold før og under krigen med Tyskland i 1864, til trods for en række petitioner fra Altinget; og efter Slesvigs, Holstens og Lauenborgs afståelse til Tyskland i 1864 var Danmark på vagt over for enhver yderligere beskæring af det danske rige. Derfor fastslog Danmark i 1871-loven om Islands stilling i det danske rige også, at Island var en uadskillelig del af riget. Altinget anerkendte dog ikke loven, og krævede en egen, islandsk forfatning i stedet. I 1873 krævede Island derfor igen at blive selvstændigt, i personalunion med Danmark, som i 1874 svarede

ved at give Altinget fuld lovgivningsmagt på alle områder, hvor det var af reel betydning for islændingene at kunne lovgive. Den danske regering udleverede derved hele den islandske lovgivningsmyndighed til Altinget, men undlod at tage stilling til de islandske suverænitetskrav. Det danske statsråd stadfæstede således fortsat de islandske love, hvilket det i 1875—1901, og især under Estrups provisorietid fra 1885, nægtede i en del tilfælde; og dertil konsekvent afviste alle islandske forsøg på at ændre den islandske grundlov, så Island fik sin egen islandske lovgivning og administration, skilt fra den danske.⁷

I 1903 fik Island så selvstyre, og en islandsk minister, der skulle forelægge de islandske love i det danske statsråd, hvor de efter det danske demokratis genindførelse i 1901 ikke længere strandede; men nu holdt islændingene på, at forelæggelsen i statsrådet stred mod ligeberettigelsen mellem islandsk og dansk. I 1906 krævede Altinget derfor Island anerkendt som selvstændigt land i statsforbindelse med Danmark, som udgjorde det samlede danske rige, hvor konge, udenrigspolitik, forsvar, fiskeriinspektion, indfødsret, højesteret og flag var fælles. Det gik den danske regering ind på i 1908, idet det lå på linje med dansk Islands-politik, at give Island nok indrømmelser, så det danske rige blev bevaret, så længe Island bare ikke krævede fuld suverænitet.

Et islandsk altingsmedlem, Sjul Thorodssen fra Selvstændighedspartiet, krævede i den dansk-islandske kommission, hvis store flertal gik ind for udspillet, at 1908-forslaget til løsning af det dansk-islandske forhold klart skulle give udtryk for, at Danmark gav Island suverænitet, og at kun den danske konge var fælles for de to lande.

I 1908, da islændingene til valget stemte på de Altings-partier, der krævede suverænitet og fælles konge, og som indtog to tredjedele af pladserne i Altinget, faldt 1908-forslaget, hvor de danske politikere havde strakt sig til det yderste. Efter 1908 forholdt Danmark sig derfor afventende over for Island; så op til 1. Verdenskrig skete der intet i Island-spørgsmålet, udover at den islandske minister i 1912 forhørte sig hos den danske regering om at tage unions-spørgsmålet op igen. Danmark gjorde dog klart, at Island selv måtte komme med forslag, da islændingene jo havde forkastet 1908-forslaget. Ministeren for Island lavede derpå et udkast, men da det stort set var lig forslaget fra 1908, støttede det på stærk islandsk modstand, og faldt.

I 1913 fik Island sin egen grundlov, som udelod bestemmelsen om, at islandske love skulle stadfæstes i det danske statsråd. Det var et islandsk krav, fordi Island ikke ville have Danmark til at blande sig i islandske forhold.

Under krigen slog Island desuden på, hvilket var korrekt nok, at Danmark ikke kunne yde Island nogen virkelig beskyttelse under en stormagtskrig, og kun en usikker økonomisk støtte. Island orienterede sig derfor i de år mod USA og England, og førte også sin egen udenrigs-, og, omend diskret under engelsk kontrol, handelspolitik. Island var således parat til at knytte an til England, hvis striden med Danmark ikke løstes. I juli 1918 indledtes derfor dansk-islandske forhandlinger, hvor Island krævede suverænitet, og kun at få fælles konge og udenrigspolitik med Danmark. Island ville altså en personalunion

med Danmark, og den fik man.⁸

I 1918 skiltes Island altså reelt fra Danmark, idet Island faktisk blev selvstændigt, hvilket Island havde villet tilbage til 1848; men da Island og Danmark omvendt som to selvstændige stater indgik i forbindelse med hinanden, bevarede Danmark formelt det danske riges enhed. Det havde man villet lige siden 1848. Det var dog Danmark, der strakte sig videst i 1918, idet man opgav den danske stats ret over Island. Det var dansk realpolitik; en realpolitisk holdning, der især tegner den danske Islands-politik siden systemskiftet i 1901, og demokratiserer Danmarks forhold til Island i takt med demokratiseringen af det danske samfund.

I 1918 fik Island det, landet havde krævet siden 1848: politisk suverænitet og selvstændighed. Fra islandsk hold udnyttede man således den danske demokratiske åbning efter 1901 til at kræve stadig større grad af politisk frihed og selvstændighed. Det var ikke Island, der havde flyttet sig. Det var Danmark.

I det slesvigske spørgsmål gjaldt det for Danmark om at beholde Slesvig som del af den danske helstat, hvis enhed skulle bevares. For danske politikere var Slesvig en dansk landsdel, som skulle bevares for Danmark. Da den slesvig-holstenske bevægelse derfor i 1848 (efter februarrevolutionen og den danske enevældes fald) krævede Slesvig meldt ind i Det Tyske Forbund, og Slesvig og Holsten uafhængige (mens Danmark kun ville give Holsten selvstændighed, men knytte Slesvig til kongeriget), gav det dansk-tysk borgerkrig i 1848—50.

Den nordslesvigske stænderdeputerede Hans A. Krüger protesterede mod det slesvig-holstenske krav om at indlemme Slesvig i Det Tyske Forbund. Det var da også landboerne i Nordslesvig, der holdt sig til Danmark, dvs. var loyale mod den danske konge, mens Flensborg og Åbenrå var delt mellem dansk og tysk.

Da borgerkrigen endte, var Holsten besat af tyske tropper, og Slesvig uden for den danske grundlov. Det var derfor nødvendigt at nyordne det danske rige. Det skete dog ikke, da stormagterne England, Østrig og Rusland, der støttede Danmark i krigen, krævede, at Danmark holdt sammen på den danske helstat, uanset hvad de danske og tyske i Slesvig og Holsten syntes derom.

I 1851 foreslog man da fra holstensk side, at Slesvig ikke måtte knyttes nærmere til Danmark end Holsten; mens et dansk flertal blandt 21 ansete mænd fra det danske rige fandt, at Danmark og Slesvig skulle have et udstrakt fællesskab, mens Danmark/Slesvig og Holsten kun skulle have fælles konge, udenrigspolitik, flåde, og, hvis man ønskede det fra slesvigsk og holstensk hold, også told og post mm. Det var et kompromis, som tilgodeså slesvigske og holstenske interesser, danske som tyske. Det var den danske regerings fredsmål under krigen; mål, som stormagterne blot ikke ville støtte. Det endte derfor med, at alle dele af det danske rige (også Island) i 1852 fik en vis selvstændighed, at Slesvig ikke blev knyttet nærmere til Danmark end Holsten, og at førkrigstidens prøvede helstatsmænd optoges i det danske helstatsministerium. Det betød, at Slesvig ikke blev indlemmet i Danmark, men sammen med Holsten blev for sig uden for kongeriget. Det var nu efter krigen, som det var før.

Den danske regering søgte dog alligevel at knytte Slesvig til Danmark så meget som muligt, og det både kulturelt (sprogskripterne, udskiftning af tyske embedsmænd med danske) og økonomisk (toldgrænsen, flyttet fra Slesvigs grænse mod Danmark, Kongeåen, til Slesvigs grænse mod Holsten, Ejderen). Regeringen gjorde det på trods af, at den i 1852 havde lovet de tyske magter Preussen og Østrig at skabe en dansk-slesvig-holstensk helstat, hvor Slesvig og Holsten fik indenrigs selvstyre, og fælles konge og udenrigspolitik med Danmark (altså det samme, som Island krævede af Danmark). I 1857 klagede Preussen og Østrig derfor over, at den danske regering så stærkt søgte at knytte Slesvig til Danmark, og i 1859 klagede de holstenske stænder.

Det var et problem, at det slesvigske spørgsmål ikke kunne løses, så længe Danmark ikke måtte indlemme det Slesvig, Holsten ikke måtte være forenet med. Det slesvigske spørgsmål var uløseligt, så længe de tyske magter sagde nej, fordi det ville forrykke magtbalancen i den vestlige Østersø til dansk fordel. England og Rusland stillede sig også i vejen for Danmarks krav om Slesvig til Danmark.

En mulighed var, som Preussen nævnte i 1861, at den tyske del af Slesvig, dvs. Sydslesvig, sammen med Holsten skulle være selvstændigt og kun i personalunion med Danmark, mens den danske del af Slesvig, dvs. Nordslesvig, blev knyttet til Danmark. Det svarer til, hvad den danske regering i 1849 selv var inde på i sit forsøg på at løse det islandske spørgsmål, men så sagde nej til, fordi regeringen ikke ville dele Slesvig. Det ville den heller ikke i 1861.

I stedet lovede den danske regering derfor i 1863 Holsten en egen hær, forvaltning, økonomi, og fuld lovgivningsmagt på alle områder, hvor det var af reel betydning at kunne lovgive. I fællessager derimod lå lovgivningsmyndigheden hos den danske konge sammen med de holstenske stænder. Til gengæld ville regeringen så knytte Danmark og Slesvig tættere sammen end Danmark og Holsten. Det var en dansk, konstitutionel styreform, på dansk-tysk nationalt grundlag, som var foreneligt med holstenske selvstændighedskrav og slesvigske krav om tilknytning til Danmark, og med bevarelsen af det danske monarki.

Det var den type løsning, Danmark efter 1848 lagde op til i Island-spørgsmålet, og som det islandske spørgsmål søgtes løst på i 1871.

Det var dog ikke længere muligt for en lille stat som Danmark at trække Slesvig og Holsten udenom den krig, som truede Danmark. Den kom i 1864. Med krigen mod Danmark i 1864, Østrig i 1867 og Frankrig i 1870—71 blev Tyskland så samlet.⁹

Danmark tabte krigen 1864 mod Tyskland. I stedet foreslog Danmark så i 1866 Preussen støtte mod Østrig, mod til gengæld at få et stort stykke af Slesvig, helst ned til Slien; men Bismarck afviste. Da Tyskland i 1870—71 gik i krig mod Frankrig, var Danmark tæt på at gå i krig mod Tyskland for Nordslesvigs skyld, men undlod. Efter 1871 var de danske udenrigspolitiske muligheder pga. det stærke Tyskland tillige stækket, lige til 1890, så længe varede det gode tysk-russiske forhold, som sammen med Tysklands samling gjorde Tyskland stærkt i Europa.

Efter 1871 var Nordslesvigs genforening med Danmark derfor ikke et officielt mål for den danske regering. Det nordslesvigske spørgsmål holdt sig dog levende, på trods af en yderst forsigtig dansk, neutral og alliancefri politisk kurs over for Tyskland. I 1890 således, da Tyskland byttede sig til den strategisk vigtige ø Helgoland, mod at England fik det tyske Zanzibar og andre tyske, afrikanske kolonier; da forsøgte Danmark flere gange at få Tyskland til at bytte Nordslesvig med de dansk-vestindiske øer. Danmark søgte også at udnytte, at Frankrig og England i 1904 nåede til forståelse, og at Rusland tabte krigen mod Japan i 1905, hvorved Tyskland var indkredset af en russisk-fransk alliance, og af England. I 1906 foreslog Danmark derfor Tyskland at give Nordslesvig til Danmark som evt. modydelse for et dansk, militært forbund med Tyskland.

I 1906—07 førte Danmark så hemmelige forhandlinger med Tyskland, for at overbevise Tyskland om sin neutralitet. I ly af disse forhandlinger fik Danmark ført optantkonventionen igennem i 1907. Den indebar, at børn af danske statsborgere i Nordslesvig, som var indvandret fra Danmark, kunne blive tyske statsborgere, hvilket styrkede den nordslesvigske bevægelse en hel del. Til gengæld afstod Danmark fra at kræve Nordslesvig genforenet med Danmark på basis af §5 (tysk løfteparagraf om Nordslesvigs genforening), som Tyskland opbevarede i 1879.

I 1911 kritiserede Danmark dog den hårde og urimelige tyske Nordslesvigspolitik, som hindrede en forståelse mellem Danmark og Tyskland, hvor kun tåber og folk uden indflydelse tænkte på en genopvågning af §5. Kritikken kanaliserede den danske regering via en artikel i Preußische Jahrbücher, skrevet af den danske generaltold- og skattedirektør Marcus Rubin. Den var skrevet på udenrigsministeriets opfordring, og godkendt af den danske udenrigsminister, finansministeren, kulturministeren, nordslesvigernes politiske leder, H. P. Hanssen, og den danske konge. Det kom dog først frem i 1918.

I 1914 brød 1. Verdenskrig ud, og under krigen var der stille om Nordslesvig i den danske presse, fordi den danske regering havde henstillet til pressen om, ikke at røre ved spørgsmålet.

I 1915 antydede Tyskland dog over for Danmark, at man var villig til at gøre indrømmelser i Nordslesvig-spørgsmålet. Det stod dog ikke klart, om Tyskland tænkte på at afstå Nordslesvig til Danmark, blot dele af Nordslesvig, eller kun en friere stilling for nordslesvigerne under Tyskland. Det var dog kun tyske antydninger, så den danske regering valgte, ikke at gå ind på dem. Den frygtede, at Tyskland så bare ville stille så store krav om modydelse, at Danmarks neutralitet blev sat på spil. Det holdt regeringen også fast ved i 1917, da I. C. Christensen spurgte om muligheden for at rejse det nordslesvigske spørgsmål.¹⁰

Danmark ville ikke risikere en konflikt med Tyskland om Nordslesvig, og derved risikere, at Nordslesvig ikke kom tilbage til Danmark efter krigen. Danmark ville heller ikke risikere en konflikt med England om Island, og derved risikere, at Island, i stedet for at blive ved Danmark, kom til England efter krigen; for skete det, var Danmark bange for gengældelser fra Tyskland. Tyskland kunne, tænkte den danske regering, heller ikke være interesseret i, at Dan-

mark, ved at anerkende islændingenes ret til national selvbestemmelse, indrømte krævede selvbestemmelsesretten for nordslesvigerne, og derved gjorde krav på Nordslesvig fra Tyskland. Derfor gav Danmark først Island sin autonomi, og krævede først Nordslesvig genforenet med Danmark, efter at krigen var tabt for Tyskland. Først da havde Danmark ikke længere noget at tabe. Det var altså ikke Nordslesvig, der havde flyttet sig. Det var Danmark.

Den islandske og nordslesvigske bevægelse 1848—1918

For det nationale på Island er det afgørende, at Island er en ø, langt ude i havet, i Nordatlanten, og at Island var en nation i 1800-tallet. Den store afstand mellem Island og Danmark betød således, at Island ikke blev styret særligt effektivt fra København, og derfor i 1600-, 1700- og 1800-tallet kun var løst integreret i den danske helstat, og allerede i 1600- og 1700-tallet var noget nær selvstændigt. Det gav islændingene en stærk kulturel bevidsthed om det islandske, om de stolte middelaldertraditioner, som gav islændingene den nødvendige selv-tillid og selvbevidsthed til at tilegne sig politisk nationalisme, og i 1848 kræve Island selvstændigt og gjort fri af Danmark. Den islandske sagakultur levede da endnu i 1830erne og 40erne i folks bevidsthed, og også en folkelig islandsk fortælletradition fandtes endnu. Selv tidsskriftet *Fjölfnir* var mere litterært-kritisk end samfundskritisk; men gjorde sig dog i 1830erne til fortalere for en udvikling af erhvervene og forbedring af handelsforholdene.

Dertil kom en stærk social mobilitet i det islandske samfund, uden skarpe klasse- og standsskel mellem høj og lav, som, på trods af enorme forskelle mellem fattig og rig, skabte en ensartet kultur med stor læsefærdighed. Det var derfor o. 1800—1850 mere nærliggende for islændingene at identificere sig med deres folk, end det var for mange andre europæiske folk. "Man kunne", påpeger Gunnar Karlsson, "simpelthen ikke identificere sig med noget andet, ikke med sin stand eller klasse, ikke med sin bygd eller landsdel. Så paradoksalt det måske lyder, var Island mere en nationalstat under enevælden end andre europæiske samfund på samme tid."¹¹

Der var altså en politisk parathed tilstede på Island, da Jon Sigurdsson i 1848 krævede Island selvstændigt. Han ville islandsk selvstyre og uafhængighed af Danmark, bygget på folkevalg og parlamentarisme. Det var et nationalt krav, han som den islandske bevægelses leder stillede til Danmark. Han og bevægelsen på Island vendte sig dermed mod den danske helstat og det nye, danske konstitutionelle monarki; og fremstod derved som fortalere for det nye i samfundet, og helstat og monarki for det gamle.

Der, hvor bevægelsen først fik tag, var i det nordvestlige Island omkring Breithafjorthur, Kollabuthir og Thorsnes, dvs. de steder på Island, der ifølge Björn Thorsteinsson "var i størst fremgang".

I 1849 krævede bønder fra Kollabuthir og Thorsnes således handelsfrihed og offentlighed om islandsk økonomi, og islandske bønder demonstrerede mod

amtmanden i Nord- og Østlandet. De ville ikke finde sig i at skulle regeres af danske embedsmænd, som var "grever og baroner og andre fornemme folk", og så ikke engang på deres eget sprog, islandsk, men på dansk. Desuden gjorde de studerende ved Reykjaviks Universitet i 1850 "oprør" mod universitetets rektor.

De islandske bønder fandt, at alt ondt kom fra danskerne, en holdning, der levede i dem helt op til 1940erne. De så den politiske kamp for Islands frigørelse fra Danmark, autonomi, som identisk med en økonomisk kamp mod deres værste fjender, de danske købmænd, som havde monopol på Islands-handelen.

Bønderne på Island var den talrigeste sociale klasse, og stod derfor centralt i den islandske bevægelse. Det var grunden til, at bevægelsen krævede handels- og økonomisk frihed, der indebar, at Island fik sin egen økonomi og selv tegnede sin økonomiske politik, altså, at Island ikke kun blev politisk, men også økonomisk uafhængigt af Danmark. Den krævede også trykkefrihed.

Med handelsfriheden i 1855 åbnede Danmark for fri handel på Island, og med trykkefriheden i 1855 fik Island-bevægelsen langt større mulighed for at komme til orde og nå ud til folk. I det hele taget gjorde bevægelsen krav på, at islændingene selv udviklede det islandske samfund, og tog initiativer til at tage handelen i egne hænder, og til handelsforbindelser udenom Danmark. Det var en bevægelse, der voksede i takt med liberaliseringen af det islandske samfund.¹²

I 1874 gav Danmark så Altinget lovgivende magt i islandske sager, mens det sidste ord dog stadig lå hos den danske regering, der via sit islandske departement styrede Island. I 1903 fik Island hjemmestyre, og i 1918 blev Island en selvstændig stat i personalunion med Danmark. I takt med den voksende islandske bevægelse voksede også det islandske pres på Danmark, og bevægelsen slog igennem som massebevægelse o. 1890. Det var dog først i 1903—1914/18, at den voksede sig så stærk, at den kunne frigøre Island fra Danmark. Det skete i takt med, at islændingene efter 1870 fik stadig mere kontrol over Islands handel, fik moderniseret fiskeriet, sat gang i en egen fiskeindustri, højnet landbrugsstandard, og under krigen pga. en forskydning af Islands eksport fra Danmark til England (i 1895—1914 gik 35—40% af Islands eksport til Danmark, i 1916 10%, i 1917—18 2%; og til England i 1916—18 41—48%) blev økonomisk uafhængigt af Danmark, og derved fik økonomisk styrke til, i 1918 at frigøre sig fra Danmark.

I 1800-tallet var landbruget således Islands hovederhverv, men teknisk set tilbagestående, og udbyttet ringe. Først i 1880erne startede bønderne egne interesseorganisationer og foretagender i form af brugsforeninger, andelsmejerier og -slagterier, landbrugsskoler, forsøgsstationer og foreninger for bl.a. jordforbedring og husdyrpræt. Disse foreninger blev o. 1900 samlet til Islands Landhusholdningsselskab, som også drev konsulenttjeneste. I løbet af 1890erne gik det dog tilbage for fåreeksporten til England. I 1900erne derimod omstillede det islandske landbrug sig til smøreeksport til England og saltet kød til Danmark, varer, fremstillet på islandske andelsmejerier og -slagterier. Først efter 1910 gik det dog rigtigt frem for landbruget, men da var bønderne også gjort fri

af deres økonomiske afhængighed af danske handelshuse og storkøbmænd. De var nu en politisk og økonomisk faktor, man måtte regne med.

Nye fiskerireformer satte gang i fiskeriet, der efter 1905 blev et indbringende erhverv, og en fiskeindustri opstod. Også Reykjaviks engroshandel voksede efter havnebyggeriet i 1906; og sammen med trawlerejerne blev grossisterne ledende inden for Islands finansverden, og fik stor indflydelse på bladudgivelse og politik.¹³

Med udviklingen og åbningen af det islandske samfund, og med organiseringen, dygtig- og bevidstgørelsen af de bærende lag, først og fremmest bønderne, blev samfundet uafhængigt af Danmark. Det islandske gennembrud politisk, økonomisk og kulturelt kom o. 1906/10, da den islandske bevægelse stod stærkt i islændingenes bevidsthed; en tendens, krigens isolation af Island fra Danmark i 1916—18 forstærkede. Det var således det islandske samfunds udvikling efter 1870/90, der gav den islandske bevægelse sin moderne form; så den fra at være formidler af 1800-tallets liberale strømninger nu selv blev en vigtig identitetsdanner, som var med til at skabe grundlaget for det moderne islandske samfund.

For det nationale i Slesvig er det afgørende, at Slesvig var en landsdel, nationalt delt mellem dansk og tysk, og at den nordlige del, Nordslesvig, endnu i 1848 var dansk i sit flertal, især ude på landet, hvor den nordslesvigske bevægelse fik sin tyngde.

Med reformationen, der satte prædiken på modersmålet i højsædet, udvidedes i 1542 det danske kirkesprogsområde til Åbenrå og alle landsogne nord for Flensborg Fjord, og nord om Bov sogn, der hørte til Flensborg amt, og videre ad Skelbækken og Vidåen til Tønder og Højer, hvor der taltes dansk. Derudover overtog reformationen den sproglige ordening, som i det øvrige Nordslesvig havde udviklet sig siden senmiddelalderen, hvor dansk var folke- og kirkesprog. Det betød, at der med tiden udviklede sig en kirkesproglig tradition, som fulgte det nordslesvigske embedsdistrikts afgrænsning. Det førte i løbet af 1600-tallet til en rent faktisk eksisterende kirkesprogsgrænse nord for Flensborg og syd om Tønder, hvorved der opstod et varigt kulturelt skel mellem Nord- og Sydslesvig. Desuden satte den pietistiske præst Hans Adolph Brorson med sine salmebøger fra 1739 og 1740 som ingen anden sit præg på fromhedslivet i det nordlige, danske Slesvig, som kulturelt var uløseligt knyttet til Danmark; og der skabtes en nordslesvigske selvstændighedsfølelse, som banede vej for 1840ernes og 1880ernes folkelige nordslesvigske vækkelse.¹⁴

I 1836, da stænderforsamlingerne indførtes i Slesvig og Holsten, krævede nordslesvigske gårdejere derfor tysk afskaffet som myndighedernes sprog, og dansk, bøndernes eget sprog, indført i stedet. De ville have indflydelse på deres eget samfund i Nordslesvig, og det kunne de kun få, når myndighederne brugte dansk. Bønderne kunne ikke tysk. De reagerede altså imod, at Slesvig blev regeret på tysk fra Tyske Kancelli i København, der satte dem uden for indflydelse.

I 1848 sprang så den nordslesvigske bevægelse ud som massebevægelse. Det

skete under indtryk af den nationale begejstring op til og under krigen 1848—50, og som reaktion mod, at den slesvig-holstenske bevægelse i 1848 dannede en provisorisk regering, anerkendt af den tyske forbundsdag. Den slesvig-holstenske bevægelse knyttede altså an til den tyske enhedsbevægelse og Tyskland, der var interesseret i at fremme opløsningen af det danske monarki. Derfor tog den danske bevægelse i Nordslesvig afstand fra Tyskland, og knyttede i stedet det danske, nationale, sammen med liberale, demokratiske og sociale krav.

Den nordslesvigske bevægelse vendte sig således skarpt imod det tyske bureaukratis dominans og den slesvigske og holstenske adels privilegier, og kritiserede kirken for at nasse på befolkningen og "lænkebinde den frie ånd mere end alle politiske tryk formår". Den krævede hoveriet afskaffet, mølletvangen ophævet, og at de store godser skulle betale deres del af skatterne, og den stillede krav om almindelig valgret og valgbarhed for bønderne; dertil krav om presse-, religions-, forsamlings-, forenings- og næringsfrihed.

I starten af krigen 1848—50 spillede tanken om, at krigen førtes for den danske konges sag, jvf. loyaliteten mod kongen, dog nok en større rolle, end at den førtes for Danmark. I 1850 havde borgerkrigen dog gjort bevægelsens tilslutning til Danmark indiskutabel; men efter 1850 kunne den ikke fastholde krigsårenes høje aktivitetsniveau og tilslutning, ikke engang det fra før 1848. Det lå i, at det danske styre i Slesvig i mellemkrigsårene 1850-64 var et ikke særlig liberalt embedsmandsstyre, som med hård hånd forhindrede, at de demokratiske forhåbninger fra før og i 1848 blev opfyldt. Dermed forgreb styret sig på den nordslesvigske bevægelses kraftkilde. Censur og polititilsyn ramte alle oppositionelle kræfter, danske som tyske, der truede den danske helstat og slesvigske enevælde.

I stedet for at støtte den nordslesvigske bevægelse, søgte Danmark at danisere Slesvig igennem en hård udrensning af tyske embedsmænd, og via sprogeskripterne, told- og retsloven kulturelt, økonomisk og statsretligt at knytte Slesvig til Danmark. Da både Danmark og Tyskland således ikke var synderligt liberale, forholdt Nordslesvig-bevægelsen sig passiv; i en tid, der ellers præges af stor økonomisk vækst i landbruget og i byerhvervene. De nordslesvigske ledere, der kritiserede den danske tvangspolitik, blev undertrykt eller på anden måde gjort passive. I stedet overtog de danske embedsmænd ledelsen af den nordslesvigske bevægelse.

Da krigen 1864 vindes af Tyskland, bliver Nordslesvig tysk, og de danske embedsmænd næsten alle afskediget, eller de gik selv. Bevægelsens ledelse gik da over til mest borgere i byerne og større jordbesiddere og andre uden for bondestanden på landet. Disse ledere levede dog som helhed videre i de nationalliberale traditioner fra tiden mellem de to slesvigske krige 1848—50 og 1864, og formåede derfor ikke at få den nordslesvigske massebevægelse, som var sprunget for tidligt ud i 1848, på benene igen, og gik tilbage. Den blev derfor først en massebevægelse igen o. 1885/90, da en ny ledergeneration, mest yngre mænd fra bondestanden, trådte frem, og fornyet agiterede for en genforening

med Danmark, og imod fortyskningen. Disse nye ledere stod for en ny dansk-hedsopfattelse, som var stærkere præget af det syn på dansk samfundsliv og kultur, som fandtes i 1880'ernes og 90'ernes folkelige bevægelser i Danmark.

Der sker flere ting parallelt i Nordslesvig. Det, der tegner billedet, er gårdmændenes selvstændiggørelse, som var en følge af intensivt husdyrbrug. Den tendens starter o. 1870/80, og forstærkes af de gode konjunkturer for det slesvig-holstenske og dermed også nordslesvigske landbrug i 1895—1914. I 1914 var de endda særdeles gode. Dertil kom, at de tyske myndigheder o. 1890/95 indledte en "total krig", økonomisk som kulturelt, mod de danske nordslesvigere, hvilket tvang de nordslesvigske ledere ind i en bevidst og koordineret økonomisk nationalitetskamp, som blev skærpet frem mod 1914. Derved voksede den nordslesvigske bevægelse sig stærk.

Disse politiske og økonomiske faktorer virkede ind på og forstærkede gensidigt hinanden, og forandrede derved fuldstændigt nordslesvigernes livsvilkår. Den nationale konflikt mellem dansk og tysk spidsede altså til samtidig med, at det nordslesvigske landbrug var inde i en økonomisk vækst, som gav bevægelsens rygstød: de nordslesvigske gårdmænd, en økonomisk tryghed og et økonomisk overskud. Dette frigjorde dem til, udover at engagere sig fagligt og økonomisk, også at engagere sig kulturelt og politisk i det danske, nordslesvigske arbejde.

Den nordslesvigske bevægelse markerede sig således ikke kun nationalt ved at kræve dansk stillet lige med tysk i Nordslesvig, men modsatte sig også den tyske told og de tyske, indirekte skatter på mad, der gav social slagside. Den var imod den lange, tyske militærtid, krævede klassevalgretten afskaffet, og i stedet indført almindelig valgret og parlamentarisme.

De nordslesvigske gårdejerers økonomiske tryghed gav dem overskud til at opbygge et net af landbrugsorganisationer og foretagender, der dygtiggjorde gårdejerne, gjorde dem økonomisk uafhængige og dansk-kulturelt bevidste. Målt i intensitet, indtog det nordslesvigske landbrug endda en fin førsteplads i Slesvig-Holsten. De nordslesvigske bønder fik derved overskud til at gå ind i et politisk og kulturelt arbejde for den nordslesvigske bevægelses interesser, herunder til at finansiere byggeriet af danske forsamlingshuse. Resultatet blev i 1906/08 en indre mobilisering, som gjorde den kulturelt stærk, mens den nogenlunde holdt sig politisk, jvf. valgresultaterne: 12 517 stemmer (64%) i 1890, 14 446 (65%) i 1898, 14 506 (59%) i 1903 og 16 447 (58%) i 1912.¹⁵

Med udviklingen af det nordslesvigske landbrug, og med organiseringen, dygtig- og bevidstgørelsen af den bærende sociale klasse: de nordslesvigske gårdmænd, stabiliserede den nordslesvigske bevægelse sig. Det nordslesvigske gennembrud: økonomisk og kulturelt, men ikke politisk, skete o. 1906/08—14, da bevægelsen i Nordslesvig fremstod som en vigtig identitetsdanner, som netop havde rod i økonomiske og sociale forandringer af det nordslesvigske samfund omkring og efter 1890. Det var således det nordslesvigske samfunds udvikling efter 1864/80, der gav den nordslesvigske bevægelse sin moderne form; og en indre styrke, som gjorde en genforening med Danmark mulig i 1920.

Konklusion

Det ses, at den islandske og nordslesvigske bevægelse stort set forløber parallelt. De er begge påvirket af udviklingen i Danmark, især på landbrugsområdet, og folkeligt-demokratisk, da de begge var bondebevægelser. Dertil er de knyttet sammen af den danske Islands- og Nordslesvig-politik.

Den islandske bevægelse udvikler sig ud fra en opposition til Danmark, ved, at Island udnyttede enhver dansk, demokratisk åbning til at kræve stadig større grad af politisk frihed og selvstændighed af Danmark; og derved muliggør, at Island i 1918 kan blive selvstændigt i personalunion med Danmark.

Den nordslesvigske bevægelse derimod udvikler sig ud fra en folkelig og kulturel tilknytning til Danmark, som gør den kulturel og økonomisk stærk, så den kan hævde sig i det tyske samfund; og derved muliggør, at Nordslesvig i 1920 kan genforenes med Danmark.

Konflikten mellem islandsk nationalfølelse og den danske stats interesser var desuden en vigtig mobiliseringsfaktor for den islandske bevægelse, der bevidst demonstrerede den svagere stillede, islandske nationalitets ligeret over for det stærke Danmark; og som ikke anerkendte Danmark nogen ret til at regere Island. Den udnyttede især de islandske bønders dybe modvilje mod alt dansk i sin agitation for Islands frigørelse fra Danmark. Det gjorde den til en massebevægelse, som formåede at frigøre Island fra Danmark.

Den vigtigste konflikt for moderne dansk nationalfølelse derimod var udviklingen af danske og tyske loyaliteter og identiteter i det nationalt dansk-tysk delte Slesvig. Danmarks nederlag mod Preussen i krigen 1864 er her den grundlæggende begivenhed i udviklingen af en moderne dansk nationalbevidsthed med dens fiksering på et lille lands overlevelse gennem nederlag.

Det gjaldt også for den nordslesvigske bevægelse, der knyttede an til de folkelige bevægelser i Danmark, der opstod ud fra nederlaget, og til deres samfunds- og kultursyn, som den tog næring fra i sin opposition og modvilje mod Tyskland og alt tysk. Det var en vigtig nordslesvigsk mobiliseringsfaktor, som gjorde den nordslesvigske bevægelse til en massebevægelse, og derved en genforening med Danmark mulig.

I grunden slog den islandske og nordslesvigske bevægelse på de samme strenge, blot var den islandske vendt imod, og den nordslesvigske knyttet til Danmark. De nåede ikke desto mindre hver især, hvad de ville: en frigørelse fra, hhv. en genforening med Danmark. Det var altså hverken den islandske eller nordslesvigske bevægelse, der havde flyttet sig. Det var Danmark.

Noter

1. Per Sundbøl 1978, ss 78—79, 104—106, 109—111, 118—121, 125.
2. Erik Rasmussen 1971, ss 166—184; Lorenz Rerup 1982, ss 316—348. Troels Fink 1978—79 er hovedværket om Slesvigs deling 1918—20.
3. Per Sundbøl 1978, ss 49—57, 72, 78—80, 84—85, 110; Jørgen Steining 1949, s 341.
4. Per Sundbøl 1978, ss 18—48.
5. Björn Thorsteinsson m.fl. 1985, s 234.
6. Niels Petersen 1977, ss 355, 359—361, 364—365, 369—370, 380—383; Jørgen Steining 1949, ss 323, 325.
7. Niels Petersen 1977, ss 357—358, 373, 382; Per Sundbøl 1978, ss 16, 126; Jørgen Steining 1949, ss 317—321, 326—338.
8. Per Sundbøl 1978, ss 18—24, 84—102; Jørgen Steining 1949, ss 338—360.
9. Lorenz Rerup 1982, ss 118—119, 122—124, 137—138, 141—150, 156, 164—173.
10. Lorenz Rerup 1982, ss 306—315; Erik Rasmussen 1971, ss 167—168.
11. Gunnar Karlsson 1980, ss 86—89 og 1987, ss 135—142; Stein Tönnesson 1989, ss 153—154; Björn Thorsteinsson m.fl. 1985, ss 204—208; Jon Helgason 1918, ss 112—113; Jørgen Uffe Grøn 1976, ss 89—93.
12. Björn Thorsteinsson m.fl. 1985, ss 207—216, 220—224; Niels Petersen 1977, ss 362—367, 372—374.
13. Per Sundbøl 1978, ss 49—52; Gunnar Karlsson 1980, ss 80—85; Björn Thorsteinsson m.fl. 1985, ss 271—280; Jørgen Steining 1949, ss 321—322, 337—338.
14. H. V. Gregersen 1981, ss 250—251, 416, 419.
15. Hans Schultz Hansen 1985, ss 89—96, 171—178, 194—202 og 1990, ss 389—395; Nils Vollertsen m.fl. 1989, ss 33—35; Lorenz Rerup 1982, ss 238—240, 277—300; Aksel Lassen 1976, s 417; Knud Fabricius 1934—36, ss 210—239, 260—331.

Litteratur

- Knud Fabricius, *Sønderjyllands historie, 4. bd. Tidsrummet 1805—1864*, red af Vilhelm la Cour, Knud Fabricius og Hans Lund, Kbh. 1934—36.
- Troels Fink, *Da Sønderjylland blev delt, bd. 1—3*, Åbenrå 1978—79.
- H. V. Gregersen, *Slesvig og Holsten før 1830*, Kbh. 1981.
- Jørgen Uffe Grøn, *Fra Islands Dæmringstid*, Odense 1976.
- Hans Schultz Hansen, *Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880—1914*, Åbenrå 1985.
- Hans Schultz Hansen, "Den nationale bevægelse i Sønderjylland ca. 1838—50", *Historie* 1990, ss 353—395.
- Jon Helgason, *Fra Islands Dæmringstid*, Kbh. 1918.
- Gunnar Karlsson, "Icelandic Nationalism and the Inspiration of History", I Rosalind Michinson (red), *The Roots of Nationalism. Studies in Northern Europe*, Edinburgh 1980, ss 77—90.
- Gunnar Karlsson, "Folk og nation på Island", i *Scandia* 53: 2 (1987), ss 129—135.
- Aksel Lassen, *Valg mellem dansk og tysk*, Åbenrå 1976.
- Niels Petersen, "Den danske regerings islandske politik 1848—1852", i Grethe Ilsøe og Helle Linde (red), *Nordiske arkivstudier, tilegnet Harald Jørgensen*, Kbh. 1977, ss 355—385.
- Erik Rasmussen, *Politikens Danmarks historie, bd. 13. Velfærdsstaten på vej 1913—1939*, Kbh. 1971.
- Lorenz Rerup, *Slesvig og Holsten efter 1830*, Kbh. 1982.

- Jørgen Steining, "Danmark og Island", i Knud Fabricius, Julius Bomholt, Holger Hjelholdt (red), *Den danske rigsdag 1849—1949, bd. 6*, Kbh. 1953, ss 315—409.
- Per Sundbøl, *Dansk Islandspolitik 1913—1918*, Odense 1978.
- Björn Thorsteinsson (sm. med Bergstein Jonsson og Helgi Skuli Kjartansson), *Island*, Kbh. 1985.
- Stein Tönnesson, "Sammenligning av nordiske nasjonalismer", *Den Jyske Historiker* 49 (1989), ss 146—159.
- Nils Vollertsen, Hans Schultz Hansen, Finn Stendahl Pedersen, Uffe Østergaard og Jørgen Fink, "Landbruget og den nationale udvikling i Nordslesvig. En diskussion af Gottlieb Japsens tese", *Historie* 1989, ss 29—56.